

*Кандюк-Лебідь С. В.,
старший викладач кафедри журналістики та інформаційних технологій
Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини
ВНЗ «Університет «Україна»*

ВНЕСОК ІРИНЕЯ ФАЛЬКОВСЬКОГО В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглянуто життєвий шлях Іриней Фальковського – ректора Києво-Могилянської академії, автора літературних творів, дослідника в галузі точних наук XVIII – початку XIX століття; коротко окреслено зміст його рукописної спадщини. На основі аналізу життєвого шляху, особливостей здобуття освіти, викладацької та організаційної діяльності, наукових уподобань робиться спроба сформулювати у загальних рисах портрет педагога та православно-го монаха, який за час своєї служби провадив просвітницьку і господарську діяльність у підвладних йому закладах.

Ключові слова: спогади, єпископ, Києво-Могилянська академія, освіта, проповіді, освітній діяч, науковець, письменник.

Постанова проблеми. Наприкінці XVIII – початку XIX століття українське суспільство відзначається наявністю безлічі талановитих, відомих людей, які залишили помітний вклад у розвиток культурної спадщини України. Це Михайло Максимович (видатний український учений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог, етнограф, ботаник, перший ректор університету Св. Володимира.), Ілля Тимківський (перший ректор Харківського університету, педагог, освітній діяч, правознавець, письменник, філолог), Михайло Антоновський (історик, публіцист, державознавець, перекладач), Ілля Квітка (український історик та письменник) тощо. До цієї когорти належить постать Іриней Фальковського, який залишив після себе величезну рукописну спадщину в 92 томи. Він писав богословські, філософські, історичні, географічні твори, статті з медицини, статистики й астрономії, математики, складав підручники, календарі тощо. Йому належать і кілька рукописних віршованих збірників, писаних мовами латинською й російською з використанням великої кількості українців. М. Трофимчук стверджує, що, попри таку багату рукописну спадщину та плідну викладацьку діяльність, прізвище Фальковського (в іншому прочитанні Фальківського) залишається маловідомим і найчастіше асоціюється з особою Дмитра Левчука, поета початку XX століття, який взяв псевдонім Фальківський з огляду на своє чекістське минуле [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особа Іриней привертала увагу багатьох його сучасників і вчених більш пізньої доби. Першими біографами життя і творчості Іриней Фальківського вважаються І. Скворцов зі статтею «Хроника жизни преосвященного Ириней Фальковского, составленная по его рукописям» (у журналі «Киевские епархиальные ведомости» за 1861 р.) та Г. Булашов із працею «Преосвященный Ириней Фальковский, коадьютор киевский», надрукованої в журналі «Киевская старина» за 1883 р.

На сучасному етапі вивченням постаті Іриней Фальковського та його творчості займалися І. Іванюк, С. Чернухін (наукові розвідки про діяльність Іриней Фальковського з упорядкування бібліотек), Я. Матвіїшин (розвідки про астрономічні праці Іриней Фальковського), М. Трофимчук (дослідження жанрового розмаїття творів Іриней Фальковського), О. Шуміліна (в аспекті дослідження музичної освіти в Україні у XIX ст.), М. Яременко (при опрацюванні теми

освітнього рівня парафіяльного духовенства Київської митрополії 1770 р.) тощо.

Метою статті є узагальнення відомостей біографічного характеру про єпископа, видатного церковного й освітнього діяча, науковця, письменника Іриней Фальковського і спроба визначення його місця в суспільно-політичному житті України першої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ім'я Іриней Фальковського (1762–1823), єпископа, видатного церковного й освітнього діяча, науковця, письменника, професора Київської академії, відоме досить вузькому колу науковців. Г. Булашов так характеризує його: «...самий многосторонний учений между русскими пастырями церкви и вообще между русскими учеными конца XVIII и начала XIX века» [2, с. 89]. У Пирятинському районі Полтавської області розташоване невеличке село Білоцерківці, де 28 травня 1762 р. народився Іван Якимович Фальковський (у чернецтві – Іриней) визначний український письменник, історик, філософ, математик, астроном, географ, найодарованіший серед усіх відомих у Російській імперії вчених кінця XVIII ст. – початку XIX ст. Народився він у сім'ї священика о. Якіма Фальковського, який згодом, після смерті дружини, прийняв чернечий постриг у Київському Братському монастирі.

Про своїх батьків Іриней пише так: «Год рождения отца моего мне довольно известен быть не может. Но как я незадолго до кончины его, последовавшей в 1779 году, слышал от него ж самого, что ему считалось тогда около 56 лет от роду; то посему должен был он родиться в царствование еще Петра Великого около 1723 года. Родитель его, а мой дед, по его сказкам был в городе Лебедине преубогой некоторой ремесельный человек. Я слышал от него, будучи уже в Венгрии, что он по смерти отца своего (моего же деда) оставался в весьма великом убожестве с братьями своими и матерью, которая вынуждена была для снискания пропитания овощами торговать... вступил первые в супружество с проживавшею в некотором Женском Монастыре (за Днепром, как я слышал) девицу по имени Параскевию, которая была тамошней Игуменни сродственница, и пребывала при ней вместо каленой служительницы...» [3, с. 1]. А про братів та сестер Іриней Фальковський знає лише зі слів своєї сестри Олени: «Первый брат наш Николай, родился около 1757 года и скончался спустя четверть года после рождения. Второй Александр, родился в 1758 году, а скончался 1769 или 1760 году в пятницу перед пятидесятицею. Третий, Алексей, родясь около 1760 года, умер через шесть недель после своего рождения. Четвертый был я. После меня еще родилась вторая сестра, Мелания, в 1763 году, и скончалась прожив не более 9 недель. После нея родилась и третья сестра, Пелагея, около 1764 года, а умерла от оспы спустя 4 года, то есть, около 1768 года. Потом родился 5-й брат, Стефан, 1767 года, Марта 27-го. Наконец в 1769 или 1770, родился шестой и последний брат, Василий, который по окрещении того же дня и скончался» [3, с. 3].

У житті Іриней Фальковського, насиченому різноманітними подіями, чітко виокремлюються три періоди: учнівський, викладацький і єпископський.

Освіта молодого Іриней (в миру Івана) розпочалася з «1771 года, сколько могу я по некоторым обстоятельствам заключать, начал меня обучать сам покойный родитель, с некоторыми другими, священническими детьми, в коих числе был и нынешний Московскаго Университета Профессор (сие писано в 1807 году) Павел Сохацкий, начаткам Латинского языка» [3, с. 3]. Потім був латинський клас (с. Антонівка поблизу с. Білоцерківка). У 1773 р. Іриней разом із братом починають навчання в Києво-Могилянській академії і завдяки доброму знанню латинської мови переходить одразу до синтаксичного класу; крім цього, вивчає географію, яка викладалася латиною мовою, та німецьку мову в класі магістра Івана Самойловича. Потім (1776 р.) у м. Токаї (Угорщина) відвідував римо-католицьку школу, де вивчав угорську і латинську граматику. У 1777 р. батько влаштує Іриней в Пресбургську гімназію. В одному з листів до нього він детально описує розклад своїх занять: вивчення римської історії, грецької, латинської й німецької мов, арифметики, поезії, заняття *Sacra lectio* (читання святих книг), вправи у т. зв. *Imitationes Versionem* (вправи на наслідування античних віршованих творів) та *Labor Extemporalis* (усний або письмовий переклад із латинської на німецьку і навпаки). За словами І. Скворцова, «главная цель его («учения») освіти того часу – С. К.-Л.) была изучение латинского языка к такому совершенству, чтоб ученик мог свободно и говорить и писать на этом языке» [4, с. 174]. Крім занять у гімназії Іриней ще поглиблює знання німецької й латинської мови з репетитором.

Його викладацький період охоплює 21 рік (1783–1804), протягом яких він працював у Київській академії. Між завершенням етапу учнівства й початком педагогічної діяльності не було чіткого розмежування, оскільки Фальковський був призначений викладачем класу арифметики Київської академії ще під час свого навчання в богословському класі. Після складання іспитів Іриней Фальковський призначається викладачем класу інфими, потім починає викладати німецьку мову, а в 1786 р. призначається «вышняго класса грамматики учителем и академической бурсы супер-интендентом» [5, с. 478–479]. У різні часи він викладав теоретичну і практичну арифметику, німецьку мову, географію, геометрію, алгебру, архітектуру, філософію, історію, змішану математику.

За твердженням Г. Булашова, «... за скамьей ученической, на кафедре профессорской им все было изучаемо – от поэзии и богословия с философией до сферической тригонометрии, астрономии и разных языков. В период своего двадцатилетнего наставнического служения при академии (1783–1804 гг.), он читал лекции почти во всех классах ея, начиная от арифметического и грамматического до самых высших курсов философии и богословия. Языки еврейский и греческий знал самым точным научным образом, по-венгерски, немецки и французски мог свободно писать; латинским-же языком, разговорным и литературным, владел в таком совершенств., что мог на нем объясняться и писать, как на родном русском» [2, с. 90].

У 1803 році він стає ректором Київської академії і перебуває на цій посаді з 20 квітня 1803 року до 25 лютого 1804 р. У 1798 р. йому присвоюють титул соборного ієромонаха і вже наступного року він став настоятелем монастиря в Чернігові. Іриней Фальковський, професор і ректор Києво-Могилянської академії, «любив труд, але труд вільний, любив діяльність – широку кипучу, але самостійну і незалежну». Виходячи з цього, воно менш за все задовольняло призначеного на київську кафедру не без інтриги «малообізнаного, який не виблискував ані розумом, ані даром слова, митрополита Серапіона (Олександровського), який дуже скоро під дуже пристойним приводом позбавився від надто популярного професора. «В особі Іриней академія київська понесла величезну, ненагороджену втрату, яка, можна вважати, привела її до необхідності нового перетворення» [6, с. 133–134].

Ще перебуваючи на викладацькій посаді, він прийняв чернечий постриг, і з 1807 р. у житті Іриней Фальковського розпочинається єпископський етап. 24 лютого 1807 р. у Софійському соборі Києва відбулося його висвячення на єпископа Чигиринського з прийняттям посади вікарія Київської митрополії (тобто заступника митрополита Київського і Галицького), яка знаходилася в Михайлівському Золотоверхому монастирі, що ставав у його підпорядкування. Так, Іриней, єпископ Чигиринський, у 1807 р. став настоятелем Михайлівського Золотоверхого монастиря й очолював його протягом 1807–1812 та 1813–1823 рр.. Невеличка перерва була пов'язана з призначенням Іриней єпископом Смоленським і Дорогобузьким і короточасним перебуванням на єпископській кафедрі у Смоленську. За час свого єпископського етапу Іриней Фальківський власноручно складає детальний каталог бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря. Недарма дослідник В. Ульяновський у книзі «Старожиття бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кирилическої збірки)» називає Іриней її «ангелом-охоронцем» [7, с. 63]. А ось «ученые труды не составляли, как прежде, жизненной стихии Ириней; он отдавался им по временам, урывками, в силу привычки или воспоминания, а быть может и из желания напомнить о себе» [2, с. 678].

Літературна спадщина Іриней Фальковського поділяється на два періоди: «період навчання» – 1775/1776 – 1783 рр. та «російський період» – від 1783 р. і до смерті письменника 1823 р. [8, с. 45]. Вона відзначається незвичайною різноманітністю і численністю. У його доробку є псалми, гімни, елегії російською, латинською, німецькою та французькою мовами; стихарі з тропарів і найскладніші алгебраїчні і метеорологічні обчислення; богословські трактати і філософські міркування; нотатки з медицини і військової архітектури; календарі з астрономічними обчисленнями і історичними статтями; тлумачення на слово Боже і писав ноти з арифметикою для духовних училищ тощо.

Твори першого періоду ввійшли до: 1) рукописного збірника «Opera poetica, quibus elegiaci, heroici, saphici et jambici versus continetur. A Joanne Falkovsky elaborati A[nn]o 1778». Найвідоміший його вірш цього часу «есть стихотворное (латинское) описание четырех времен года, которое разделяется на 6 частей» [4, с. 175]; 2) збірник «Lachrymae animae poenitentis», що складався з десяти елегій, до яких входить біля півтори тисячі віршів; 3) «Роспись празднуемым праздникам и святым угодникам Божиим в грекороссийском месяце слове, сочиненная по алфавиту Иваном Фальковским в Токае 1779 года»; 4) рукопису «некоторые заметки по физике... Это прибавления к физике, которые, или выбирал он из разных книг или писал на память со слов профессора» [4, с. 179] тощо.

Спадщина Іриней Фальковського містить і віршовані твори на історичну тематику. Один із них має назву «Oratio Godefredi ad Colomanum transitum per Hungariam eidem negantem cum response Colomani ad imitationem Didonis sponsoria oratiuncula concinnata pro examine Pestiensis Pashali elaborata» – «Промова Готфріда до Коломана, який не дозволяв йому пройти через Угорщину, і відповідь Коломана, укладена як наслідування промови-відповіді Дідони, написана для Великоднього іспиту в Пешті» [8, с. 50].

На другий період літературно творчості Іриней Фальковського припадає уже написання проповідей («стихарь для оказывания проповедей» у 1785 р.) [4, с. 245]. За словами Г. Булашова, «в выборе предмета для проповеди Ириней обыкновенно не показывал особой заботы и большого разнообразия; здесь он шел тем простым и обыкновенным путем, какой практикуется в церкви еще с древних времен: берет дневное евангельское или апостольское чтение, останавливается на каком-либо тексте и из него развивает главную мысль своей проповеди» [2, с. 228].

Водночас подвижник продовжував займатися культурно-просвітницькою діяльністю. У 1792 р. Фринею Фальковський організує роботу «Вольного пиитического общества», основним завданням якого було створення бібліотеки для читання. Він розробив статут товариства, яке в основному виконувало функції студентської читальні. На членські внески, які становили 1 карбованець з особи, Іриною організував закупівлю книг, необхідних для навчання студентів Київської духовної академії [9, с. 146]

Будучи викладачем змішаної математики, І. Фальковський написав навчальний посібник «Сокращение смешанной математики, разделенное на две части, из которых первая содержит механику, гидростатику, аэрометрию, гидравлику, оптику, капотрику, диоптрику и перспективу; а другая – тригонометрию сферическую, начала астрономии, географию, хронологию, гномонику, пиротехнику, архитектуру гражданскую и военную, собранное из разных авторов в пользу киевского академического юношества» (1793 р.).

На початку нового століття Іриною Фальковський, за словами І. Скворцова, мав «другой важный труд ... следующие две книги: 1) краткий пролог, с краткими описаниями жития святых на каждый день года по месяцам. В рукописях составляет он 4 тома – первый на январь, февр., март и апрель, второй – на май и июнь, третий, – на июль и август, четвертый на последние четыре месяца (мається на увазі 1806 р. – С. К.-Л.); 2) «Мартиролог, или Мученикословие (из четий миней), содержащее в себе жития и страдания святых мученик, празднуемых в св. восточной Тр. Российской церкви», Ч. I. В конце приложение: о мучениках из Пролога» [4, с. 308]. У період із 1804 до 1806 рр. Іриною Фальковський працював над великим рукописом, у якому хотів описати повну історію всієї Київської єпархії на основі існуючих літописів. Але, як пише І. Скворцов, «кончил ли он этот подвиг, не известно. Вероятно только то, что материалы или выписки для этой истории он имел уже под рукою» [4, с. 307]

Як зазначає Г. Булашов, в останні роки життя Іриною Фальковський «по прежнему проводил в непрестанных занятиях... По словам старожилов, преосв. Ириной, под конец жизни, не только нигде вне монастыря не появлялся, ни на каких торжествах и празднествах не участвовал, а и перестал бывать даже у митрополита» [2, с. 717]. В основному він займався переписуванням як своїх раніше написаних творів, так і повчальних статей, наприклад: «Советы Премудрости, или собрание правил соломоно-сираховых», «Письма Г. Юнга», «Людвика Корнелия Венециана опыт о пользе трезвой жизни», «Слово в неделю 5-ю по 50-це из печатных церк. поучений, против пьянства», «Послания Св. Игнатия Богоносца», «Св. Златоуста два увещательных слова к Феодору падшему и Св. Андрея архиеп. Кесарии каппадокийской толкование на Апокалипсис», «Всемирный путешествователь, или познание старого и нового света, – Абб. де ла Порт», «Полезныя напоминания иноку в начале его подвигов» тощо [4, с. 312-313].

Висновки. Іриною Фальковський увійшов в історію як людина різнобічних наукових інтересів. Неоцінним здобутком його роботи стало впорядкування, каталогізація і збереження книжкових зібрань бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря, якою він керував і опікувався.

На жаль, в історії української літератури відсутній повноцінний аналіз творчої спадщини Іриною Фальківського, яка містить національну самобутність й елементи традиційної європейської літератури. Дослідження творчості Іриною Фальківського є цікавим і актуальним не тільки для літературознавців, а й для істориків.

Література:

- Трофимчук М. Іриною Фальковський, найпатажніший єпископ. URL: <http://zbruc.eu/node/22831>.
- Булашев Г. Преосвященный Ириной Фальковский, коадьютор киевский. Киевская старина. 1883. № 1. С. 89–120; № 5. С. 66–96; № 8. С. 664–718.
- Фальковский Ириной. Биографическая известия о разных приключениях жизни бывшего Лубенского полку, узда Пирятинского, села Белоцерковки священника Иоакима Фальковского, нареченного в монашестве Иустином, и сына его Ивана Фальковского, наименованного в монашеском чине Иринеем, собранные и списанные последним в разных годах (Часть первая. Содержащая биографическая известия с 1756 по 1784 год). Автограф. // IP НБУВ. Ф. 175. № 2214. 56 арк.
- Скворцов И. Хроника жизни преосвященного Ириной Фальковского, составленная по его рукописям. Киевские епархиальные ведомости. 1861. № 6. С. 173–187; № 8. С. 244–263; № 10. С. 305–321.
- Киево-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид. / упоряд. З. Хижняк, ред. В. Брюховецький. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 736 с.
- Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України: монографія / В. Куєвда, В. Летцев, В. Литовський та ін.; за ред. В. Куєвди, В. Турбан. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 258 с.
- Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ: НКПЗ, «Фенікс», 2008. 192 с.
- Трофимчук М. Еволюція естетичних та ідейних поглядів Іриною Фальковського на прикладі поезій раннього та пізнього періодів творчості. Слово і Час. 2013. № 4. С. 45–59.
- Іванюк І. Культурно-просвітницька діяльність єпископа Іриною Фальковського із упорядкування книжкових зібрань Бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Сумська старовина. 2013. № XL. С. 145–149.

Кандюк-Лебедь С. В. Вклад Ириной Фальковский в развитие украинской литературы конца XVIII – начала XIX века

Анотация. В статье рассмотрен жизненный путь Ириной Фальковского – ректора Киево-Могилянской академии, автора литературных произведений, исследователя в области точных наук XVIII – начала XIX века; коротко очерчено содержание его рукописного наследия. На основе анализа жизненного пути, особенностей получения образования, преподавательской и организационной деятельности, научных предпочтений делается попытка сформировать в общих чертах портрет педагога и православного монаха, который за время своей службы проводил просветительскую и хозяйственную деятельность в подвластных ему учреждениях.

Ключевые слова: воспоминания, епископ, Киево-Могилянская академия, образование, проповеди, образовательный деятель, ученый, писатель.

Kandiuk-Lebid S. Irenaeus Falkovsky's contribution to the development of Ukrainian literature in the end XVIII – beginning of the XIX century

Summary. The article considers the way of life and outlines briefly the content of the manuscript inheritance of Irenaeus Falkovsky, rector of the Kyiv-Mohyla Academy, author of literary works, researcher in the field of exact sciences of the XVIII – beginning of the XIX century. On the basis of analysis of the lifestyle, peculiarities of getting education, teaching and organizational activities, scientific preference an attempt is made to form a portrait of a teacher and an Orthodox monk who, during his service, conducted educational and economic activities in the institutions to be under his authority.

Key words: memories, bishop, the Kyiv-Mohyla Academy, education, sermons, educator, scientist, writer.